

Pròleg

LA HISTÒRIA ÉS UN LLEGAT I UNA FERRAMENTA DE CONSTRUCCIÓ massiva. Per la història som el que som i, ahora, la immensa majoria de decisions que prenem estan condicionades, d'una manera o una altra, per ella: per la història que hem après, la que hem experimentat o la que ens han transmés mitjançant diverses vies. Per això és tan important conèixer-la i també per això hi ha pugnes en els relats historiogràfics. Hi ha qui diu, per exemple, que els valencians no tenim història per nosaltres mateixos o que, si en tenim i els seus fonaments van camí de la dissolució, no n'hem de fer res, més que deixar-la que continue en la mateixa direcció, encara que el resultat final siga més que previsible. Però, com apuntava, la història servix també per a construir, per a prendre decisions individuals i col·lectives a partir del coneixement d'allò que hem sigut i del que volem ser, de com volem estar en el món i projectar-nos cap al futur.

En este sentit, la història ens mostra que els valencians com a poble sí que en tenim, d'història: que som una col·lectivitat formada a partir de l'edat mitjana, amb la creació del Regne de València en el segle XIII, amb lleis i institucions pròpies, un territori ben definit i un marge d'autogovern suficient per a generar al cap d'unes quantes generacions una consciència col·lectiva i una identificació amb la terra, la gent i les principals estructures que el conformaven. I tot englobat dins de la valencianitat: el nom del país era *València* –en forma de regne–, les lleis i institucions pròpies eren *valencianes*, la llengua era el *valencià*, i el gentilici, el sentiment identitari i el reconeixement extern eren igualment *valencians*. Que la geografia castellana vaja plena de gelateries i orxateries amb el nom de Los Valencianos, instal·lades per gent de Xixona o Ibi entre finals del segle XIX i la dècada de 1960, és un fet ben simptomàtic que potser hui en dia ja no es repetiria.

Terra, política, llengua i identificació col·lectiva –ergo solidaritat constant entre uns i altres– han sigut, doncs, els quatre fonaments que han cimentat històricament l'edifici que és la valencianitat, la gran llar del poble valencià fins als nostres dies. Amb canvis, transformacions i daltabaixos, evidentment. El territori es fragmentà durant molt de temps i al llarg de més de dos segles i mig desaparegué tot rastre d'institució política comuna i particular. Part de

la casa se'n vingué avall, però des de fa algunes dècades que s'estan posant rajoles per tal de reconstruir-la –encara que el sostre continue parcialment assolat i entre aigua de seguit–. La llengua i el sentiment identitari també han experimentat notables modificacions, en funció de les transformacions històriques de tota classe que s'han produït amb el pas del temps, especialment en la contemporaneïtat. De la identitat, ja en parlarem en profunditat en una altra ocasió, però és evident que, a hores d'ara, més de dos tercers parts de la ciutadania es considera valenciana i que, almenys en una bona part del país, la personalitat col·lectiva valenciana continua jugant un paper destacat en molts aspectes de la vida social, política i cultural. I per a saber què ha passat amb la nostra llengua al llarg de la història cal llegir este llibre.

Un llibre d'una ambició formidable. I d'una execució magnífica. Una història de la llengua dels valencians i, encara més, una història d'eixa gloriosa conseqüència que és la seua literatura, sense la qual segurament la primera no hauria sobreviscut –una de les principals i cabdals lliçons d'esta obra–. Ací està tot allò que algú mínimament interessat en la llengua i la literatura valencianes hauria de saber sobre la seua evolució històrica, des d'una perspectiva, a més, que no perd mai de vista les transformacions i els fets que han tingut lloc en paral·lel en els territoris i pobles amb els quals compartim idioma. No podia ser d'una altra manera, com el mateix text demostra. Però cal dir, d'altra banda, que tot això no ho trobareu de qualsevol forma, sinó amb una escriptura excelsa i pertorbadora: la que practica Carles Fenollosa. Des de Joan Fuster i Joan Francesc Mira que no s'havia vist ningú que escriguera així en la literatura valenciana. Filòleg, novel·lista, assagista, brillant, punyent, combatiu, llegir la seua prosa és un veritable goig intel·lectual i per als sentits.

Passegeu per les pàgines d'este llibre i ho comprovareu. Vos durà, de manera vibrant, a conèixer la llarga marxa de la llengua i la literatura del poble valencià, la que ens ha particularitzat i definit com a col·lectivitat europea des de fa vora huit segles. Una marxa que ha arribat fins a hui mateix perquè una bona part de nosaltres, els valencians, ens hem mostrat irreductibles. Si volem continuar sent-ho, si volem continuar mantenint i modelant les estructures heretades de la valencianitat històrica, és una qüestió que plana sobre tota l'obra. Una qüestió que ens interpel·la i que cadascun de nosaltres, els qui llegim el llibre, però també tots aquells que no ho facen, hauríem de contestar. Perquè d'això depén una part important del nostre present i del nostre futur. Esperem, doncs, les respostes.

—VICENT BAYDAL

Advertència prèvia

ÉS MOLT DIFÍCIL ESCRIURE SOBRE ALLÒ QUE S'ESTIMA, PERÒ A vegades és necessari. Difícil perquè cal autoimposar-se una distància per a desfer la boira emocional i vore clar; necessari quan allò estimat viu contínuament exigít per les circumstàncies. És el cas de la llengua i de la literatura pròpies dels valencians, que conformen la matèria principal d'este llibre, un assaig que vol ser una resposta a un cert dèficit de memòria i per tant també de present. Pense sovint que els valencians no tenim massa clar el que som, sobretot perquè no tenim massa clar el que hem sigut. Això implica de ple la llengua i el que s'ha escrit amb les seues paraules.

Anem camí d'oblidar-nos de nosaltres mateixos? Segurament no dins dels nuclis culturals consolidats després de la Transició, cada vegada més reduïts, però sí a fora. I és que el canvi d'època i l'allunyament creixent entre la minoria lletraferida i la resta de la població sembla efectiu. Segurament sempre ha sigut així, però el cas és que, en ple segle XXI, la dinàmica inclou l'idioma d'una manera com no ho havia fet mai abans. Perquè, paradoxalment, després de tantes peripècies històriques, a l'altura del 2022, als valencians, *en valencià*, ens sobra cultura d'elit, o almenys en tenim bona cosa. Producció, vull dir: estudis, assaigs, novel·les, teatre... El que ens falta és carrer, consciència popular i visió panoràmica. Potser la hiperespecialització ens estiga fent perdre la perspectiva, o potser no. Siga com siga, la voluntat primera de les pàgines que venen a continuació és la d'oferir una interpretació general digerible de la història de la nostra llengua –el valencià– i de la literatura concebuda prenent-la com a vehicle. Una interpretació que ajude també a desfer la nostra crònica confusió col·lectiva i a aclarir una mica el panorama. No és un llibre per a erudits, per tant: és un llibre per a lectors. Un llibre per a llegir, vaja, i una fotografia aèria feta per un observador amb un cert hàbit de lectura i un dolor recurrent en comprovar com l'oblit i la desídia estan assecant a poc a poc una història de huit segles.

No és cap manual. Ni vol ni pot ser-ho. Manuals, a hores d'ara, n'hi ha molts i molt millors. La cultura d'elit no és un problema, torne a dir. Açò és un assaig: un assaig d'aproximació. Són línies deliberadament personals i el més lleuge-

res que m'ha sigut possible escriure. No s'han afegit, per tant, les notes a peu de pàgina que convenen en altre tipus d'edicions, i sí que hi ha cabut un punt d'excitació verbal –d'ironia, de provocació, de relaxament– que no he pogut ni he volgut estalviar-me. Potser també una mica d'aquella passió irreprimible. És molt complicat escriure sobre el que s'estima, deia al principi. Fer-ho, és cert, ha suposat un viatge fascinant i espere que llegir-lo siga sobretot *útil*. I és que si totes les presents línies provoquen una pregunta, una sola pregunta en el lector, ja hauran valgut la pena: *Què faig jo, amb tot açò?* No què soc, ni què em sent: què faig. M'estime molt les declaracions solemnes, però tinc un íntim i profund respecte pels fets: què parlem, què escrivim, què fem perquè tenim la voluntat de fer-ho i perquè ens dona la gana... això val molt més que totes les proclames del món, a les quals tan acostumats estem, per cert.

Una consideració important: *dels valencians* què vol dir? Hi ha més llengües i més literatures al territori en què vivim, òbviament, però només una que ens ha fet i ens fa el que som. Només una ens identifica. El castellà no pot ser distintiu dels valencians. De fet, ni tan sols ho és en l'accent. Si som valencians és, ni que siga en part –en una part substancial–, per la llengua, la parlem quotidianament o no. Al capdavant, van ser en valencià les primeres paraules que ens definien com el que érem i el que som: un poble. Aquells balbuceigs fundacionals no van considerar cap altre candidat, cap altra alternativa. Cal recordar-ho i ho recordarem.

Soc conscient que en un moment com el que vivim, de relativisme extrem, de suposat antiessencialisme, d'individualisme 5G, de devaluació progressiva d'allò col·lectiu, d'ideologies líquides i moderníssimes que conviuen alegres amb el nacionalisme estatal de tota la vida, no ja banal, sinó gasós i omnipresent... que en un moment així, doncs, dir que ser valencià ha de tindre en compte necessàriament la llengua dels valencians potser no serà popular. Me'n faig càrrec. Hi haurà qui opinarà diferent i és molt legítim. És molt legítim pensar que es pot ser un poble sense llengua, que esta no pertany al grup de característiques definitòries d'una comunitat de gent i que l'única determinant és la voluntat política o fins i tot la purament administrativa: *Som perquè paguem impostos*, va dir algú. Jo no ho crec i no ho he cregut mai, malgrat les últimes i aparentment novíssimes teories que comentava. Continue pensant que els pobles no viuen en despatxos ni en laboratoris i que la llengua és un dels seus pilars fonamentals.

Això ens implica als valencians, repetisc, però no només. El que anomenem *valencià* és el que altres anomenen *català*. L'etern i irresolt problema del nom

no pot amagar una realitat: la nostra llengua és un patrimoni divers compartit per diversos pobles. És per això que el llibre que el lector té a les mans és la seua història escrita *des de* València, però amb una visió global de l'assumpte. No podia ser d'una altra manera i les conseqüències són lògiques: eixiran beneficiats poblacions, períodes i autors sovint silenciats o amagats a l'ombra d'altres grans centres productors, moviments i cognoms. Però la nostra història lingüística i literària no es deté perquè sí en cap frontera. I, evidentment, tampoc pega un bot màgic entre el 1499 i el 1962. El que hi ha entremig és molt i cal contar-ho.

Este és, també, un paper inevitablement inacabat, ja que, per a les llengües vives, cada dia nou és una línia... I una advertència. Les següents pàgines contenen un relat del que podríem estar a punt de perdre si no espavilem col·lectivament: el valencià, que està viu, però prou convalescent tenint en compte el panorama actual i l'horitzó que es dibuixa davant nostre. Perquè, en el fons, este és un llibre que beu d'una certa paradoxa: ja encetat el segle XXI, tenim més estudiat que mai el nostre idioma i este és parlat *quantitativament* per més gent que en cap altre moment, però mai abans havia vist tan compromesa la seua supervivència a mitjà termini. Moltes coses han canviat i molt ràpidament, com vorem. El fet és que totes eixes transformacions ens han col·locat en el punt més delicat de la nostra història. La literatura, immortalitzada en el paper, quedarà per a sempre, no cal dir-ho, però quin insensat voldria una literatura sense llengua?

Irreductibles. Una història de la llengua i la literatura dels valencians és, per tant, un resum i un dubte exposats després d'una lectura intensa i en perspectiva, açò és, la del passat i la del present de la nostra llengua i de la literatura escrita amb totes les seues paraules. És una opinió i en certa manera una herència. Segurament és també un manifest i, com totes les preguntes, una crida. Hem sigut, fins ara, irreductibles. Ho serem a partir d'ara?

—L'AUTOR

Comencen les costu-
ments del regne ⁊ de la
del senyor rey en jacom
rey d'arago. ⁊ de malor
tia ⁊ comte de barcha
vor et motplir avl co
hordenades daql qui
lo regne ab gran victa

Om mar
dret hon
re ⁊ altie

1238-1412. Dels orígens a la consolidació

ALA CONQUESTA CRISTIANA DE LES TERRES VALENCIANES ajudà molt l'interés de la noblesa aragonesa, delerosa de guanyar hectàrees i de trobar una eixida directa al mar. Volien, els senyors més somiadors, allargar els seus dominis i construir un apèndix del Regne d'Aragó amb port i capital. El rei Jaume I els parà els peus. La mateixa creació d'un territori nou, el Regne de València, amb lleis –els Furs– i Corts pròpies, certificava que allà manava ell. I fou ell, també, qui decidí renunciar a l'expansió de les terres que ja posseïa al nord dels Pirineus. Bé, ho decidiren ell i anteriorment la batalla de Las Navas de Tolosa i el rei de França. En l'any 1212 els cristians s'havien imposat crucialment als almohades en un camp del que ara és l'Andalusia septentrional. Per allà hi havia també el rei de la Corona d'Aragó, Pere el Catòlic, que rebé aquell sobrenom després d'un triomf històric que deixava els musulmans tocats i els cristians eufòrics. L'any següent, però, fou massa optimista i el monarca francès li tocà la cara a la batalla de Muret, a la riba del riu Garona. Pere morí allí mateix, de fet. El seu fill i futur rei, Jaume, tenia només 5 anys. Aquella victòria i aquella derrota decantaren les posteriors campanyes militars catalano-aragoneses cap al sud, cap a una terra nova, poblada de musulmans que parlaven l'àrab andalusí de Sharq al-Andalus, on, des de final del segle XII, ja no quedaven mossàrabs després d'haver fugit o de ser quasi exterminats durant les centúries anteriors.

Així les coses, catalans la majoria, aragonesos vora un terç, certs grups d'occitans, navarresos i castellans, nobles, mercaders, notaris, aventurers, predicadors o altres il·luminats, i, sobretot, exèrcits de llauradors i pastors farts de brutals vassallatges... tots feren camí cap a la terra promesa. Hi havia també, ací i allà, nuclis de jueus, important motor econòmic de la Corona, "*coffre e tresor del senyor rey*", i tantes vegades traductors necessaris de l'àrab en una conquesta i posterior colonització que s'allargà durant molt de temps. La primera campanya, entre 1231 i 1245, deixà en poder cristià les taifes i governacions de Balansiya, Shatiba i Daniya. La terra *dellà Xixona*, d'Alacant a Oriola passant per Elx i Crevillent, seria presa més tard, entre 1296 i 1304 a la Corona de Castella, en temps de Jaume II, net de Jaume I. Entremig, els musul-

mans vençuts no es resignaven i es rebel·laven: l'última vegada que ho feren de manera generalitzada fou en 1276. Van ser reprimits i rebaixats a la condició de catacumba social. No obstant, encara eren majoria i ho foren almenys fins al segle següent, en un regne cristià acabat de fundar. Però si aquell regne era al principi el *far west*, no ho seria durant molt de temps més.

LES LLENGÜES D'UN NOU PAÍS

València val,
e per nom natural
vol senyor totavia
c'adreys e valens sia.¹

Així d'animat cantava Cerverí de Girona sobre la conquesta de València. Però a ell li pagava el rei i no podia cantar una altra cosa. A altres trobadors no els feu tanta gràcia que Jaume I renunciara a la causa d'Occitània. La derrota de Muret, efectivament, havia marcat la frontera. El tractat de Corbeil, el 1258, la certificà. La Corona d'Aragó s'expandiria a partir d'ara cap al sud i no cap al nord, on ja manava el poderós rei de França. Les estretes relacions culturals amb les terres occitanes es refredarien, doncs, per força. I les diferències lingüístiques, de fet, s'eixamplarien amb el temps. El fet fou determinant: els catalans trencaven amb el món occità –aquell que utilitzava *oc* per a dir *sí* i *ueit* per a dir *huit*– i se n'allunyarien cada vegada més. A principis del segle XIII, això sí, molts encara consideraven la seua llengua la mateixa que l'occità, i Occitània com sang de la seua sang, però el divorç no tenia marxa arrere. A finals de la centúria trobadors com Ramon Vidal o Jofré de Foixà distingien ja

1 [Nota d'edició] Els textos anteriors a la contemporaneïtat apareixen directament citats de manuscrits i impressions originals quan estos ens han estat disponibles, amb la regularització dels accents, els guionets i l'ús de les majúscules, per tal de facilitar-ne la lectura; en cas de no haver pogut accedir a ells –en especial pel que fa als manuscrits dels segles XIII, XIV i part del XV–, les cites provenen d'edicions modernes completament regularitzades. A partir del segle XIX els textos apareixen citats de la font original sense regularitzar cap element, atés que resulten plenament intelligibles per a la llengua actual i, a més a més, l'observació d'eixe criteri ajuda a comprendre el necessari procés de fixació d'un model lingüístic general en la contemporaneïtat. D'altra banda, les possibles elisions de text s'han marcat amb tres punts entre parèntesi, (...), i les explicacions de paraules en desús o altres acotacions necessàries per a la comprensió dels escrits s'han indicat entre claudàtors, [].